

Rozdział 14

Krystyna Janicka
Kazimierz M. Słomczyński

Klasy społeczne a wizje powodzenia w życiu*

Wprowadzenie

Sukces jest pojęciem, które w różnych odmianach ze szczególną intensywnością zaczęło pojawiać się w debatach publicznych po roku 1989. Powodzenie określeń typu: powodzenie w życiu, sukces materialny, zawodowy, osobisty, życiowy itp. jest zrozumiałe w sytuacji, gdy nowe czasy – zanim zaczęto uświadamiać sobie rozmaite bariery i ograniczenia – dość powszechnie określano jako całkiem nowy etap w życiu osobistym każdego z nas, jak i całego społeczeństwa charakteryzujący się przede wszystkim nowymi szansami i możliwościami. „Ludzie sukcesu” stali się kategorią, która znalazła się w polu zainteresowań badawczych polskich socjologów. Interesowano się stylem życia ludzi, którym się powiodło, rozważano też kwestię, jak dalece utożsamiana z ludźmi sukcesu klasa średnia staje się wzorem do naśladowania¹. Pytano też o rolę różnych czynników np. predyspozycji intelektualnych i systemu wartości w procesie osiągnięcia indywidualnego sukcesu i zawodowego². Wśród licznych zagadnień wiążących się z problematyką sukcesu kwestią podstawową jest pojmowanie sukcesu, jego potoczne znaczenie. Pionierską próby ustalenia, w kontekście ogólnopolskich danych z 1995 roku, czym dla współczesnych Polaków jest sukces życiowy, podjęła Anna Firkowska³. Autorka

* Na podstawie tekstu, który ukazał się w pracy: K. M. Słomczyński, red., *Kariera i sukces*, Zielona Góra 2007.

¹ H. Palska, *Czy nowe style Polaków? Wybrane wymiary stylu życia „ludzi sukcesu”*, [w:] H. Domański, A. Ostrowska i A. Rychard, red., *Jak żyją Polacy*, Warszawa 2000; H. Domański, *Zamiast zakończenia: kilka uwag na temat klasy średniej jako wzorca do naśladowania*, [w:] H. Domański, A. Ostrowska i A. Rychard, red., *Jak żyją Polacy*, Warszawa 2000.

² K. M. Słomczyński i B. W. Mach, *The Impact of Psychological Resources on Status Attainment: Poland, 1978–1980 and 1992–1993*, „Polish Sociological Review” 1996 4(116), s. 337–352. Zob. także A. Firkowska-Mankiewicz, *Intelligence (IQ) as a Predictor of Life Success*, „International Journal of Sociology” 2002, 32(3): 25–43; A. Firkowska-Mankiewicz i W. Zaborowski, *The Effects of Intellectual Functioning on Economic Status Attainment*, [w:] K. M. Słomczyński, red., *Social Structure: Changes and Linkages*, Warsaw 2002.

³ A. Firkowska-Mankiewicz, *Czym jest sukces życiowy dla współczesnego Polaka? Kontekst socjodemograficzny i psychospołeczny*, [w:] H. Domański i A. Rychard, red., *Elementy nowego ładu*, Warszawa 1997.

ta zrekonstruowała znaczenie pojęcia sukces, bez narzucania respondentom jakiegokolwiek siatki pojęciowej, odwołując się do odczuć i swobodnych wypowiedzi respondentów. Ważnym elementem tej analizy było uwzględnienie bogatego zestawu charakterystyk zarówno socjodemograficznych, jak i psychospołecznych.

Problematyka tego rozdziału skupia się nie na pojmowaniu sukcesu, lecz na społecznej percepcji szans osiągnięcia powodzenia w życiu. Kwestia, od jakich czynników w przekonaniu ludzi zależy sukces życiowy, jest pytaniem o doniosłym znaczeniu. Pozwala ono dotrzeć do sposobu, w jaki w społeczeństwie postrzegana jest zasada alokacji zasobów istotnych z punktu widzenia realizacji przynoszących osobistą satysfakcję celów życiowych. Percepcja owego mechanizmu kształtowania szans na sukces życiowy stanowi zapewne ważny element tworzenia projektu życia, wpływa na motywacje i inspiruje określone działania.

Wizja czynników warunkujących osiąganie sukcesu, a w szczególności zróżnicowanie owej wizji, jest swoistą oceną mechanizmów określających funkcjonowanie struktury społecznej. Dane panelowe, do których w tym rozdziale się odwołujemy, dają możliwość śledzenia ewentualnej zmiany subiektywnej klasyfikacji owych mechanizmów w kolejnych fazach transformacji ustrojowej. Pytanie o to, czy i w jaki sposób postrzeganie szans na sukces życiowy zmienia się w miarę ugruntowywania zasad nowego ładu polityczno-gospodarczego, poza czysto poznawczym celem, ma także praktyczne uzasadnienie. Płyne ono z przekonania, że logika radykalnych zmian ustrojowych po roku 1989 kształtując swoistą dramaturgię losów i sytuacji życiowych ludzi wpływa również na ich postrzeganie szans osiągnięcia sukcesu życiowego.

Dane

W prezentowanych analizach odwołujemy się do danych z badań panelowych POLPAN, przeprowadzonych w latach 1988, 1993, 1998 i 2003. Dla każdego roku bierzemy pod uwagę te przypadki, które wchodzą do całej próby. Dla lat 1988, 1998 i 2003 dolne ograniczenie wieku wynosi 21 lat, a dla roku 1993 – 26 lat⁴. Ponadto, w analizie regresji, w której zmienną wyjaśnianą są poglądy na sukces życiowy, wprowadzamy zmienną opóźnioną w czasie. Regresja panelowa pozwala traktować zmienną zależną jako wyrażającą (ważoną) zmianę, jaka w wartościach tej zmiennej następuje między t a $t-1$.

Tym, co charakteryzuje nasze dane, jest identyczny w każdej edycji badania panelowego sposób pytania o warunki osiągnięcia powodzenia w życiu.

⁴ Stwierdziliśmy jednak, że gdy dla prób z kolejnych lat wprowadzić to samo dolne ograniczenie wieku (26 lat), wyniki nie ulegają zasadniczej zmianie.

Sformułowane w tym celu pytanie brzmiało następująco: „*W jakim stopniu – P. zdaniem – pewne rzeczy są ważne dla osiągnięcia powodzenia w życiu. Czy dla osiągnięcia powodzenia w życiu, X /w kolejności wymieniano następujące czynniki: ambicję, znajomość właściwych ludzi, ciężką pracę, kontakty z ludźmi mającymi wpływ polityczny, pochodzenie z bogatej rodziny, dobre wykształcenie, szczęście, wrodzone zdolności i talenty/ jest: (1) bezwzględnie konieczna, (2) bardzo ważna, (3) raczej ważna, (4) niezbyt ważna, czy (5) całkiem bez znaczenia*”.

Oczywistym walorem badania panelowego jest możliwość oddzielenia zjawisk długiego trwania od efektów krótkotrwałych, o przejściowym charakterze i wskazanie na określone temporalne wzory postaw i zachowań. Innym atutem śledzenia zmian w dłuższych ramach czasowych jest szansa weryfikacji i ukazania związków między badanymi zjawiskami w kategoriach uwarunkowań przyczynowych. Obie te możliwości staramy się wykorzystać w niniejszym rozdziale.

Czynniki sprawcze sukcesu: trwałość czy zmiana?

Wyniki długookresowej obserwacji przekonań na temat znaczenia różnych czynników dla powodzenia życiowego przedstawiono w tabeli 14.1. Zgromadzone w niej dane dowodzą, że w różnych momentach „historii transformacyjnej” zestaw warunków, którym przypisuje się szczególną rolę w osiąganiu sukcesu, jest właściwie taki sam. Niezmiennie, w różnych okresach czasu są to wrodzone zdolności i talenty, ambicja oraz szczęście i wykształcenie. Oznacza to, że w opinii badanych szanse na sukces kształtowane są przede wszystkim przez cechy osobowości, które mamy niejako w sobie, czynnik będący poza wszelką kontrolą (szczęście) oraz zaledwie jedną, wymagającą naszego wysiłku tzw. cechę osiąganą (wykształcenie). Jak widać, natura przedstawionych do oceny warunków sukcesu jest rozmaita. Poza wymienionymi cechami wrodzonymi, czynnikiem losowym oraz zależnymi od własnej aktywności cechami osiąganymi, uwzględniono także cechy dziedziczone i związane z pozycją społeczną określony kapitał społeczny (wpływ polityczny, kontakty i znajomości).

Wprawdzie proporcje odpowiednich wskazań w poszczególnych latach podlegają pewnym wahaniom, niemniej skala rozbieżności w przypadku cech najważniejszych ma charakter co najwyżej korekcyjny. Stosunkowo większej fluktuacji podlegają opinie na temat roli ciężkiej pracy (w stosunku do roku 1988 wskazania tej cechy w 2003 roku wzrosły o 10 punktów procentowych).

Dla oceny znaczenia i roli poszczególnych kryteriów powodzenia życiowego istotna jest nie tylko frakcja ocen pozytywnych. Ciekawe światło na sposób

Tabela 14.1. Waga różnych cech w osiągnięciu powodzenia w życiu według opinii dorosłej ludności w kraju w latach 1988, 1993, 1998 i 2003

Cecha	W procentach		Średnia arytmetyczna ^c	Odchylenie standardowe
	Bardzo ważna ^a	Mało ważna ^b		
Badania w 1988 roku				
Ambicja	69,7	2,9	3,91	0,80
Znajomość właściwych ludzi	53,4	11,3	3,56	0,53
Ciężka praca	37,6	29,3	3,12	1,08
Wpływ polityczny	25,7	36,9	2,89	1,11
Pochodzenie z bogatej rodziny	34,8	36,1	2,96	1,16
Dobre wykształcenie	60,8	12,8	3,64	0,96
Szczęście	66,1	8,9	3,84	0,98
Wrodzone zdolności i talenty	72,1	5,5	3,89	0,84
Badania w 1993 roku				
Ambicja	70,4	5,6	3,84	0,81
Znajomość właściwych ludzi	58,3	9,8	3,61	0,82
Ciężka praca	49,1	24,9	3,37	1,02
Wpływ polityczny	28,1	40,6	2,98	1,02
Pochodzenie z bogatej rodziny	34,3	36,6	2,92	1,12
Dobre wykształcenie	70,9	9,2	3,80	0,88
Szczęście	66,3	8,7	3,86	0,95
Wrodzone zdolności i talenty	76,8	2,9	3,93	0,73
Badania w 1998 roku				
Ambicja	68,9	4,3	3,1	0,79
Znajomość właściwych ludzi	59,7	7,4	3,64	0,82
Ciężka praca	44,6	25,7	3,26	1,08
Wpływ polityczny	26,4	41,3	2,80	1,13
Pochodzenie z bogatej rodziny	32,0	40,9	2,84	1,14
Dobre wykształcenie	79,6	4,9	4,03	0,83
Szczęście	68,8	5,8	3,81	0,83
Wrodzone zdolności i talenty	73,9	3,2	3,87	0,73
Badania w 2003 roku				
Ambicja	73,7	3,3	3,86	0,72
Znajomość właściwych ludzi	69,0	2,1	3,0	0,80
Ciężka praca	48,8	22,2	3,33	1,01
Wpływ polityczny	29,6	34,3	2,77	1,14
Pochodzenie z bogatej rodziny	36,4	35,5	2,98	1,12
Dobre wykształcenie	83,	4,0	4,09	0,79
Szczęście	73,4	5,2	3,90	0,81
Wrodzone zdolności i talenty	75,5	3,7	3,86	0,2

^a Połączone kategorie odpowiedzi wskazujące na to, iż dana cecha jest „bezwzględnie konieczna” lub „bardzo ważna” dla osiągnięcia powodzenia w życiu.

^b Połączone kategorie odpowiedzi wskazujące na to, iż dana cecha jest „niezbyt ważna” lub „całkiem bez znaczenia” dla osiągnięcia powodzenia w życiu.

^c Punktacja odpowiedzi: dana cecha jest „bezwzględnie konieczna” (5), „bardzo ważna” (4), „raczej ważna” (3), „niezbyt ważna” (2), oraz „całkiem bez znaczenia” (1). Odpowiedzi typu „nie wiem” punktowano tak samo, jak środkową kategorię (3).

oceniając poszczególnych warunków sukcesu rzuca również proporcja ocen negatywnych mówiących, że dany czynnik jest „niezbyt ważny” lub jest wręcz „całkiem bez znaczenia”. Charakterystyczne, że kryteriami, o których najczęściej sędzi się, iż praktycznie nie mają znaczenia dla osiągnięcia sukcesu życiowego, jest z jednej strony wpływ polityczny, a z drugiej i pochodzenie z bogatej rodziny.

W 1988 roku, a więc jeszcze przed transformacją, do kategorii czynników o mniejszym znaczeniu należała też „ciężka praca”. Wprawdzie w nowych warunkach ustrojowych ranga tego czynnika zdecydowanie wzrosła, jednakże pozostał on w szeregu warunków o zdecydowanie mniejszej sile sprawczej. Mimo iż średnie wartości ocen przypisywanych poszczególnym czynnikom ze względu na ich rolę w osiągnięciu sukcesu podlegają rozmaitym wahaniom, to ich porządek rangowy jest w zasadzie stabilny. Dobre wykształcenie – wyjątkiem 1993 rok – utrzymuje się na pierwszej pozycji, a wpływ polityczny na ostatniej.

Szanse osiągnięcia sukcesu: dwoistość i dynamika koncepcji

Analiza wewnętrznej struktury badanych przekonań ujawnia dwa wymiary myślenia o szansach osiągnięcia sukcesu: (1) wymiar merytokratyczny uwzględniający osobiste nakłady jednostki, jej cechy wrodzone lub osiągnięte oraz (2) wymiar rodzinno-towarzyski odwołujący się do atutów wynikających z cech przypisanych, wzbogaconych o sieć interakcji oraz czynnik losowy (szczęście). Cechą myślenia o szansach na sukces w kategoriach uwarunkowań rodzinno-towarzyskich jest wiązanie owych szans z czynnikami pozostającymi praktycznie poza możliwością osobistej kontroli. W przypadku osób pozbawionych odpowiedniego zaplecza społecznego koncepcja taka znamionować może brak aktywnego podejścia do planowania kariery i tendencje do samoograniczania się w stawianiu sobie bardziej ambitnych celów życiowych.

Przedstawione w tabeli 14.2 dane pokazują, jak – w obrębie każdego wymiaru – w kolejnych latach kształtowała się wartość ładunków czynnikowych dla cech uważanych za istotne z punktu widzenia szans osiągnięcia powodzenia życiowego. Obserwowane wahania ukazują charakterystyczne dla danego czasu zmiany znaczenia poszczególnych czynników sukcesu. Wyraźnie widać na przykład, że w miarę upływu czasu dzielącego nas od przełomu ustrojowego, wiara w siłę sprawczą czynników losowych (szczęście) nabiera coraz większego znaczenia w myśleniu o sukcesie (ładunek czynnikowy w 2003 roku = 0,344 w porównaniu z 0,176 w roku 1988). Tendencja ta jest zapewne efektem wzrostu poczucia nieprzewidywalności przebiegu losów życiowych, co zaznaczyło się szczególnie wyraźnie na progu nowego stulecia.

Analiza czynnikowa, której wyniki przedstawiono w tabeli 14.2, dokumentuje również znaczny stopień wzajemnej autonomii obu syndromów przekonań. Współczynnik korelacji między wyróżnionymi wymiarami w momencie najsilniejszego związku w roku 1998 osiągnął nieistotną wartość $r=0,202$.

Tabela 14.2. Wyniki analizy czynnikowej cech, które w świadomości społecznej wpływają na powodzenie w życiu. Badania z lat 1988, 1993, 1998 i 2003

Cecha	Badania			
	1988	1993	1998	2003
	Ładunki czynnikowe			
Wymiar merytokratyczny				
Ambicja	0,398	0,327	0,365	0,344
Ciężka praca	0,289	0,325	0,328	0,205
Dobre wykształcenie	0,555	0,560	0,575	0,592
Wrodzone zdolności i talenty	0,543	0,549	0,547	0,556
<i>Wartość własna</i>	<i>1,604</i>	<i>1,676</i>	<i>1,560</i>	<i>1,551</i>
<i>Proporcja wyjaśnionej wariancji</i>	<i>0,401</i>	<i>0,419</i>	<i>0,390</i>	<i>0,388</i>
Wymiar rodzinno-towarzyski				
Znajomość właściwych ludzi	0,532	0,387	0,474	0,479
Wpływ polityczny	0,631	0,669	0,586	0,607
Pochodzenie z bogatej rodziny	0,494	0,593	0,551	0,560
Szczęście	0,176	0,224	0,292	0,344
<i>Wartość własna</i>	<i>1,657</i>	<i>1,675</i>	<i>1,688</i>	<i>1,684</i>
<i>Proporcja wyjaśnionej wariancji</i>	<i>0,414</i>	<i>0,419</i>	<i>0,422</i>	<i>0,421</i>
Korelacja między wymiarami				
Współczynnik korelacji	0,034	0,097	0,202	0,193
Dopasowanie dwuwymiarowego modelu				
<i>Statystyka χ^2 / liczba stopni swobody</i>	<i>7,9</i>	<i>5,6</i>	<i>5,1</i>	<i>4,9</i>
<i>Poziom istotności, p <</i>	<i>0,001</i>	<i>0,001</i>	<i>0,001</i>	<i>0,001</i>

Charakteryzując sposób postrzegania szans na sukces warto zwrócić uwagę na dynamikę badanych poglądów w dwóch ujęciach: związku w czasie między dwoma wymiarami postrzegania czynników sukcesu, jak również związku w obrębie tego wymiaru notowanego w różnych punktach czasu. Dane zamieszczone w tabeli 14.3 przedstawiają zapowiadane wyżej temporalne korelacje i autokorelacje charakteryzujące dwa aspekty opinii na temat szans na osiągnięcie

sukcesu. Dane te odnoszą się do średnich wartości każdej ze skal i określają siłę ich związku w zależności od momentu badania. Jeśli chodzi o dostrzeganie merytokratycznego aspektu szans na sukces, najbardziej zbieżne są opinie przedstawiane wyrażane w roku 1993, a więc pod koniec pierwszej fazy transformacji oraz w momencie okrzepnięcia jej skutków w 2003 roku ($r=0,256$). Natomiast najslabszy związek, jeśli chodzi o ten wymiar, charakteryzuje poglądy wyrażane w roku 1988 oraz 2003, a więc w momentach nie tylko najbardziej czasowo oddalonych, ale przede wszystkim należących niejako do dwóch różnych epok społeczno-politycznych. Ze względu na rzeczywisty efekt zmian, jakie w wyniku przełomu ustrojowego dokonały się w okresie badanego 15-lecia, wynik ten nie zaskakuje.

Tabela 14.3. Temporalne korelacje skal merytokratycznego i rodzinno-towarzyskiego wymiaru opinii o cechach wpływających na powodzenie w życiu dla lat 1988, 1993, 1998 i 2003

Okres	Badania			
	1988	1993	1998	2003
	Średnie arytmetyczne			
	Wymiar merytokratyczny			
1988	1,000	0,148	0,085	0,058
1993		1,000	0,240	0,256
1998			1,000	0,229
2003				1,000
	Wymiar rodzinno-towarzyski			
1988	1,000	0,103	0,122	0,089
1993		1,000	0,278	0,213
1998			1,000	0,243
2003				1,000

Podobnie rzecz się ma w przypadku definiowania czynników sukcesu w kategoriach rodzinno-towarzyskich. W tym przypadku najslabsza korelacja, oznaczająca największą rozbieżność poglądów, łączy momenty najbardziej od siebie odległe, tj. rok 1988 i 2003 ($r=0,089$). Poglądy eksponujące szczególną rolę czynników przypisanych w osiągnięciu sukcesu stabilizują się nieco w okresie utrwalania się nowego porządku społeczno-gospodarczego. Świadczy o tym relatywnie wysoka korelacja między skalami wyrażających opinie w latach 1993 i 1998, a więc w następujących po sobie sekwencjach transformacji ($r=0,278$).

Jednakże warto podkreślić, że siła tego związku nie jest szczególnie znacząca – wyrażona w kategoriach proporcji wyjaśnionej wariacji kształtuje się na poziomie około 8%.

Przynależność klasowa a wizja szans na sukces życiowy

Przedstawione rysy potocznego myślenia o czynnikach kształtujących szanse powodzenia życiowego mają charakter ogólny, wyrażają nastawienia i opinie badanej w kolejnych latach w populacji, traktowanej zbiorczo, jako całość. Istotną kwestią jest specyfika i zróżnicowanie tych poglądów w zależności od położenia społecznego i przynależności do określonej klasy społecznej. Problem ten ilustrują dane przedstawione w tabeli 14.4. W tabeli tej podano średnie arytmetyczne skal merytokratycznego i rodzinno-towarzyskiego wymiaru opinii o cechach wpływających na powodzenie życiowe w odniesieniu do klas społecznych wyróżnionych według schematu, znanego z innych analiz⁵.

Walorem tego schematu klasowego jest możliwość trafnego przedstawienia głównych segmentów struktury społeczeństwa polskiego w okresie poprzedzającym zmianę ustrojową oraz w trakcie transformacji systemowej. Okazuje się, że stopień zależnego od przynależności klasowej zróżnicowania opinii w przypadku obu wymiarów jest istotny i wykazuje tendencję rosnącą na przestrzeni 15 lat. W przypadku poglądów akcentujących merytoryczny wymiar sukcesu współczynnik eta, wyrażający to zróżnicowanie, konsekwentnie rośnie osiągając najwyższą wartość w 2003 roku ($\eta=0,185$). Natomiast, jeśli chodzi o przekonania dotyczące rodzinno-towarzyskiego charakteru czynników sukcesu, wpływ klasy społecznej na poglądy podlega cyklicznym fluktuacjom, osiągając znaczne wartości w latach tak w 1993 roku, jak i w roku 2003 (odpowiednio $\eta=0,189$ i $0,186$). Znamienne jest, że przed zmianą systemową wpływ klasy społecznej na myślenie o warunkach sukcesu życiowego był relatywnie najslabszy. Charakterystyczne jest, że wśród kategorii, które merytokratycznym czynnikiem sukcesu nadawały mniejsze znaczenie, byli wówczas szeregowi pracownicy: technicy i pracownicy umysłowi oraz wykwalifikowani robotnicy. Natomiast przekonanie o sprawczej roli tych właśnie kryteriów najmocniej wyrażały osoby zajmujące w procesie pracy względnie autonomiczną pozycję: eksperci i kierownicy. W późniejszym okresie poglądy kierowników w kwestii merytokratycznych uwarunkowań sukcesu zbliża się do wartości przeciętnych, natomiast kategorią

⁵ K. M. Słomczyński i K. Janicka, *Pęknięta struktura społeczeństwa polskiego*, [w:] M. Jarosz, red., *Polska, ale jaka?*, Warszawa 2005.

najmocniej przywiązaną do tego rodzaju poglądów stają się menedżerowie. Ich wiara w sprawczą siłę talentu, ambicji i wykształcenia – najsilniejsza w 1993 roku – utrzymuje się przez kolejne lata transformacji. Związek takich właśnie przekonań reprezentantów tej grupy społeczno-zawodowej z ich rzeczywiście uprzywilejowaną pozycją wydaje się aż nadto oczywisty.

Tabela 14.4. Średnie arytmetyczne skal merytokratycznego i rodzinno-towarzyskiego wymiaru opinii o cechach wpływających na powodzenie w życiu w zależności od klas społecznych. Badania z lat 1988, 1993, 1998 i 2003

Klasy społeczne	Badania			
	1988	1993	1998	2003
Średnie arytmetyczne ^a				
Wymiar merytokratyczny				
Przedsiębiorcy	-	0,092	0,021	0,137
Menedżerowie	-0,008	0,231	0,187	0,189
Eksperti (specjaliści)	0,193	0,032	0,105	0,111
Kierownicy	0,153	0,010	0,062	0,047
Samodzielni	0,005	-0,244	-0,107	-0,076
Technicy i pracownicy biurowi	-0,067	-0,134	-0,050	0,028
Wykwalifikowani robotnicy	-0,038	-0,085	-0,090	-0,267
Robotnicy do prac prostych	0,041	0,010	-0,153	-0,167
Rolnicy	0,015	0,036	-0,087	-0,015
<i>Współczynnik eta</i>	<i>0,103</i>	<i>0,123</i>	<i>0,127</i>	<i>0,185</i>
Wymiar rodzinno-towarzyski				
Przedsiębiorcy	-	-0,085	-0,126	-0,219
Menedżerowie	-0,116	-0,116	-0,229	-0,148
Eksperti (specjaliści)	-0,049	-0,205	-0,170	-0,058
Kierownicy	-0,057	-0,104	-0,035	-0,275
Samodzielni	-0,192	-0,256	-0,001	0,164
Technicy i pracownicy biurowi	-0,042	-0,072	0,000	0,087
Wykwalifikowani robotnicy	0,070	0,111	0,064	0,005
Robotnicy do prac prostych	0,015	0,054	0,027	0,087
Rolnicy	0,058	0,209	0,125	0,192
<i>Współczynnik eta</i>	<i>0,086</i>	<i>0,189</i>	<i>0,124</i>	<i>0,186</i>

^a Skale znormalizowane, ze średnią arytmetyczną w całej populacji równą 0 i odchyleniem standardowym równym 1.

Wśród kategorii, które w szczególny sposób akcentują merytokratyczny wymiar sukcesu, w 2003 roku znajdują się także przedsiębiorcy i eksperci. Natomiast wielcy przegrani procesu transformacji – robotnicy wykwalifikowani i niewykwalifikowani – nie podzielają wiary w moc indywidualnych starań. Ich poglądy wyrażone w postaci średniej znormalizowanej przybierają wartości ujemne, a więc lokują się poniżej średniego poziomu w populacji (odpowiednio: -0,267 oraz -0,167). Ciekawe, że brak wiary w moc sprawczą indywidualnych starań i zasług w przypadku pracowników fizycznych zarówno wykwalifikowanych, jak i pozbawionych kwalifikacji nie jest, bynajmniej, kompensowany przekonaniem, iż dla osiągnięcia powodzenia w życiu szczególnie ważne są atuty rodzinno-towarzyskie.

Kategorią, które w stopniu ponadprzeciętnym dostrzegają istotną dla osiąganiu sukcesu rolę losu i cech przypisanych, są rolnicy oraz pracujący na własny rachunek przedsiębiorcy. Natomiast charakterystyczne jest, że klasy społeczne, które zwykle się uznawać jako zwycięzców transformacji, w największym stopniu są skłonne deprecjonować rodzinno-towarzyski wymiar sukcesu życiowego. Na obecnym etapie analiz trudno jest rozstrzygnąć, w jakim stopniu fakt eksponowania przez reprezentantów tych kategorii roli kryteriów merytorycznych odzwierciedla rzeczywisty mechanizm kształtowania szans na osiągnięcie życiowego powodzenia, a w jakim – deklarowana wizja sukcesu jest przejawem dokonywanej *ex post* racjonalizacji.

Czynniki różnicowania poglądów

Zróżnicowanie stanowisk dotyczące czynników kształtujących szanse na osiągnięcie pożądanego powszechnie celu, jakim jest sukces i powodzenie w życiu, zależy od tego, jakie konkretne cechy – demograficzne i stratyfikacyjne – decydują o tym, że ludzie przejawiają skłonność do określonych koncepcji sukcesu. Rzeczywiste związki empiryczne łączące te dwie kategorie zmiennych ukazują wyniki analizy regresji przedstawione w tabeli 14.5.

Podstawowy wynik tej analizy wyrazić można w stwierdzeniu, że opinia o roli merytokratycznych warunków sukcesu nie zależy ani od zawodu, ani od dochodu. Zmienną najistotniejszą dla tego typu poglądów jest wykształcenie oraz płeć i, w mniejszym – ale nadal istotnym stopniu, także wiek. Tak więc, przy kontroli zawodu i dochodu, osoby wykształcone i starsze oraz kobiety częściej akcentują rolę osobistych zalet i nakładów jako ważnych czynników powodzenia życiowego. Inaczej jest w przypadku poglądów drugiego rodzaju. Wiązanie szans na osiągnięcie sukcesu życiowego z czynnikami przypisanymi, niezależnymi od woli i wysiłku jednostki nie zależy ani od cech demograficznych, ani od

wykształcenia. Niewielki, ale istotny wpływ na postrzeganie uwarunkowań sukcesu w kategoriach rodzinno-towarzyskich wywiera miejsce w strukturze społeczno-zawodowej i sytuacja dochodowa. Im usytuowanie to jest korzystniejsze, a sytuacja zarobkowa lepsza, tym mniejsza jest skłonność do uzależniania sukcesu od cech będących poza kontrolą jednostki.

Tabela 14.5. Regresja skal merytokratycznego i rodzinno-towarzyskiego wymiaru opinii o cechach wpływających na powodzenie w życiu na zmienne demograficzne i stratyfikacyjne. Badania z 2003 roku

Zmienne	Współczynnik B	Błąd standardowy	Współczynnik Beta	Poziom istotności
Wymiar merytokratyczny ^a				
<i>Zmienne demograficzne</i>				
Płeć (mężczyzna = 1, kobieta = 0)	-0,167	0,037	-0,113	0,001
Wiek (w latach)	0,005	0,001	0,099	0,001
<i>Zmienne stratyfikacyjne</i>				
Wykształcenie	0,033	0,009	0,129	0,001
Zawód	-0,003	0,002	-0,057	0,078
Dochód	0,003	-0,038	0,002	0,943
Stała	-0,410	0,107	-	0,001
Wymiar rodzinno-towarzyski ^b				
<i>Zmienne demograficzne</i>				
Płeć (mężczyzna = 1, kobieta = 0)	0,020	0,001	-0,013	0,622
Wiek (w latach)	-0,001	0,001	-0,015	0,555
<i>Zmienne stratyfikacyjne</i>				
Wykształcenie	-0,013	0,009	-0,048	0,174
Zawód	-0,003	0,002	-0,068	0,043
Dochód	-0,094	0,040	-0,066	0,020
Stała	0,256	0,115	-	0,026

^a F = 10,875, p < 001, R² (po poprawce) = 0,036

^b F = 6,264, p < 001, R² (po poprawce) = 0,0172

Zakończenie

Opinie, przekonania i wyobrażenia o naturze zjawisk społecznych i ich uwarunkowaniach tworzą naturalne podłoże ludzkich motywacji i dążeń, od których, z kolei, zależą wybory drogi życiowej i formy aktywności. Nowa logika funkcjonowania ważnych obszarów życia społecznego: rynku pracy systemu edukacji, nabywania dóbr i zachowań konsumpcyjnych, przywróciła indywidualny charakter kwestii wyboru celów i sposobów działania⁶. W tej sytuacji trudno przecenić znaczenie, jakie w procesie dostosowywania się do nowej rzeczywistości mają ludzkie wyobrażenia i postawy. Wśród różnorodnych zasobów psychologicznych, które liczą się w tym procesie szczególnie ważne jest pojmowanie, czym jest powodzenie życiowe i od czego ono zależy.

W niniejszym tekście wykazaliśmy, że w myśleniu o czynnikach sukcesu obecne są dwa wymiary uwarunkowań: merytokratyczny oraz rodzinno-towarzystki. Pierwszy akcentuje znaczenie cech osobowościowych i indywidualnych osiągnięć. Wiąże się z wiarą w sprawczą moc własnych starań i osobistego wysiłku. Poglądy niewątpliwie sprzyjają stawianiu sobie ambitnych celów i aktywnemu podejściu do życia. Drugi wymiar poglądów na czynniki powodzenia wyraża niejako konkurencyjną koncepcję sukcesu, wedle której siły sprawcze sukcesu znajdują się poza kontrolą jednostki, zależą bowiem – w głównej mierze – od losu, szczęścia lub atutów bądź obciążeń, o których przesądza pochodzenie społeczne.

⁶ A. Siciński, *Styl życia, kultura, wybór*, Warszawa 2002.